

В. М. КОЖЕВНИКОВ (д-р пед. наук, доц.)
Макіївський економіко-гуманітарний інститут

ОПТИМАЛЬНИЙ ВИБІР МЕТОДІВ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ У НАСТУПНОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ І ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розкрито ідею оптимізації педагогічного процесу вищої школи у наступності із загальноосвітньою профільною школою, що відкриває інноваційні можливості в обґрунтуванні системи мір з оптимізації педагогічного процесу вищого навчального закладу, у тому числі оптимального вибору методів навчання і учіння студентів. Показано, що методи навчання знаходяться у розвитку, що актуальною проблемою є обґрунтування механізмів їх оптимального вибору за аналогією із оптимальним вибором методів навчання старшокласників.

Ключові слова: методи навчання, оптимальний вибір, системно-функціональний підхід, класифікація методів, методика оптимального вибору.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В теорії оптимізації педагогічного процесу загальноосвітньої профільної школи принцип оптимальності потребує, щоб кожний елемент організації викладання і учіння досягав максимально можливого, найкращого для даної ситуації, оптимального рівня. Тому оптимізація виключає гіперболізацію тих чи інших методів, недооцінку окремих прийомів та засобів навчання, коли не враховуються конкретні умови і можливості учнів та учителів [1, с.5]. Обґрунтування наступності як педагогічної категорії у нашому дослідженні дозволило розкрити методологію та побудувати методіку системно-функціонального її забезпечення в діяльності суб'єктів профільної школи і вищого навчального закладу. У системно-функціональному підході було виявлено основи для розуміння процесу забезпечення наступності як чинника оптимальності педагогічного процесу суміжних навчальних закладів [2]. Це відкриває інноваційні можливості у обґрунтуванні системи мір з оптимізації педагогічного процесу вищого навчального закладу, одним із елементів якої є оптимальний вибір методів навчання студентів, що виступає ще не дослідженою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в який започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичне дослідження методів навчання відбувається на таких рівнях їх конструювання: загальнодидактичному, який потребує розгляду загальних ознак властивих всім методам; частково-дидактичному, що обґрунтовує методи на окремих етапах навчання, як специфічні для цих етапів; частково-предметному на рівні методик навчання окремим предметам; на рівні прийомів – це зовнішні прийоми, що здійснюються вчителем, учнем, або учнями [3, с.4]. Вибір найбільш ефективних для конкретного учбового заняття методів навчання є центральною проблемою оптимізації навчального процесу. Оптимізація методів передбачає їх усвідомлений вибір, таке сполучення і співвідношення, яке дозволяє отримати найкращі для даних умов навчально-виховні результати за відведених (або мінімально необхідних) час [4, с.99]. Розробка теорії методів навчання пройшла довгий шлях. Проблема методів навчання відноситься до числа проблем, які і сьогодні потребують розв'язання, це підкреслюється різними точками зору на їх номенклатуру і принципи класифікації [5, с.140].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Актуальним є науково-методичне обґрунтування процедури оптимального вибору методів навчання студентів у педагогічному процесі сучасного вищого навчального закладу.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). У статті обґрунтовується необхідність інноваційного підходу до оптимального вибору методів навчання студентів у вимогах нової парадигми національної освіти за принципами неперервності, наступності, оптимізації педагогічного процесу профільної і вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як відомо при оптимізації методів враховують наступне:

1. Кожен із методів навчання орієнтований на рішення деякого кола дидактичних завдань, але побічно сприяє рішенням і інших завдань.
2. Необхідно оцінювати можливості кожного метода навчання, знати його сильні та слабкі сторони, та вибрати на цій основі їх оптимальне сполучення.

3. Уявлення про оптимальний комплекс методів завжди є конкретним, те що для одних умов є вдалим, ефективним, для інших умов, іншої теми або іншої форми навчальної роботи може стати неприйнятним.

4. Для здійснення оптимального вибору методів навчання, їх ефективного сполучення необхідно знати всі наявні в педагогіці методи, їх цілісні класифікації (щоб було із чого вибирати).

5. Чим якісніше представлення про методи, чим різносторонніше спілкування на учбовому занятті, чим глибше знання педагогом свого предмету, тим більш оптимальним буде комплекс вибраних методів.

Враховуючи структуру учбового заняття, індивідуальні особливості та особистісні якості навчаємих, матеріально-технічну базу, відведений час, морально-психологічну атмосферу, необхідно звертати увагу на такі компоненти: задачі (освіти, виховання, розвитку); зміст заняття; ступень складності навчального матеріалу; рівень підготовленості навчальної групи, індивідуальні характеристики кожного її члена; порівняльну характеристику можливостей, сильних та слабких сторін різних методів навчання; особливостей особистості педагога, можливостей оснащення предметного кабінету або предметної аудиторії; навчальний час за робочою програмою [4, с.100-101].

Відомо, що методи навчання виступають способами взаємно зв'язаної діяльності учителів і учнів, викладачів і студентів, що спрямована на досягнення цілей освіти, виховання і розвитку суб'єктів в ході навчання.

Будь-яка діяльність базується на організації, стимулюванні та контролі, а тому виділено методи організації навчально-пізнавальної діяльності: словесні (розповідь, лекція, бесіда та ін.), наочні (демонстрація приборів, показ ілюстрацій та ін.), практичні (вправи, лабораторні досліди, трудові дії та ін.). Методи організації поділяють на індуктивні і дедуктивні (враховується логіка розкриття навчального матеріалу), проблемно-пошукові і репродуктивні методи (самостійне рішення проблемних ситуацій, або запам'ятовування навчальної інформації). У залежності від ступеня самостійності учнів в навчальній діяльності виділяють методи роботи під керівництвом вчителя і методи самостійної роботи.

У правильно організованій взаємодії всі методи можуть виконувати стимулюючу, активізуючу функції. До методів стимулювання і мотивації учіння відносять (пізнавальні ігри, навчальні дискусії, заохочення, створення ситуації успіху, пред'явлення навчальних вимог. Методи контролю і самоконтролю базуються на методах усного, письмового, лабораторного, індивідуального, фронтального контролю і ін. [1, с. 127 -132].

За джерелами здобуття знань всі методи навчання поділяються на словесні, наочні і практичні (М.М. Верзілін, Є.Я. Голант, Є. І. Перовський).

За характером пізнавальної діяльності учнів виділяють методи: пояснювально-ілюстративний (або інформаційно-рецептивний), репродуктивний (відтворюючий), проблемний, частково-пошуковий (або евристичний), дослідницький (М.М. Скаткін, І.Я. Лернер).

Методи навчання на бінарній основі поділяються на методи викладання і методи учіння у своїй сукупності (М.М.Левіна, М.І.Махмутов).

І.В.Харламов визначає такі групи методів навчання: методи усного викладання знань, активізації пізнавальної діяльності (розповідь, пояснення, лекція, бесіда, ілюстрація, демонстрація); методи закріплення навчального матеріалу (бесіда, робота з підручником); методи самостійної роботи учнів, що спрямовані на осмислення й засвоєння нового матеріалу: робота з підручником, лабораторні роботи; методи використання знань на практиці, вироблення умінь й навичок; вправи, лабораторні заняття; методи перевірки й оцінки знань, умінь, навичок учнів: спостереження за роботою учнів, усне опитування, контрольні роботи, програмований контроль, перевірка домашніх завдань (І.В. Харламов).

Методи визначають також: за категоріями теорії пізнання (дедуктивний і продуктивний, чуттєвий і абстрактний, теоретичний і практичний); за розумовими операціями (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація, абстракція); за дидактичними функціями (первісного засвоєння, узагальнення засвоєного, контролю і перевірки); за дидактичними принципами (зв'язку навчання з життям, наочності, системності тощо); за формами організації навчання (екскурсії, навчання на виробництві); за ступенем активності учнів (активні й пасивні) [5, с. 139 - 140].

У вищій школі використовують такі словесні методи, як лекція, пояснення, розповідь, бесіда, диспут, польова гра, драматургія, робота з книгою. Лекцію, пояснення, розповідь відносять до монологічних методів. Слово викладача може поєднуватися з іншими методами у залежності від дисципліни, або її специфіки. Поряд з позитивними позиціями цих методів існують і недоліки: недостатня пізнавальна активність студентів; індивідуальні особливості сприйняття слова викладача.

Лекція надає систематизовані наукові знання з дисципліни, окреслює стан і перспективи розвитку науки, стимулює студентів до подальшої самоосвіти. Дослідник В. Оконь підкреслює ефективність конспектування лекції, що забезпечує концентрацію уваги, покращує запам'ятовування. Для доведення наукової інформації викладач використовує різні форми, методи та методичні прийоми. Види лекцій такі: вступна, заключна, традиційна, проблемна, консультація, бесіда. На різних етапах лекцій включають пояснення або розповідь, постановку і рішення проблем.

Бесіда є діалогічним методом навчання та сприяє розвитку активності, самостійності, формуванню переконань студентів, однак вимагає великих витрат часу та наявності відповідних знань.

Види бесід за дидактичною метою такі: вступна; повідомлювальна; повторення; контрольна. За характером діяльності студентів виділяють евристичну бесіду, коли викладач ставить запитання, а студенти самостійно відповідають на основі власних знань, спостережень.

За формою проведення бесіди поділяються на фронтальні, індивідуальні, групові. Дискусія, диспут як методи навчання близькі до методів бесіди.

Робота з книгою розуміється як організація самостійної роботи студентів над друкованим текстом (підручники, посібники, журнали, газети, збірники вправ, довідники, словники).

У педагогічній літературі виділяють наочні методи: спостереження, ілюстрація, демонстрація. Спостереження як метод навчання є безпосереднім сприйняттям явищ дійсності та праці людини. Існують умови, що сприяють підвищенню ефективності спостереження. Ілюстрація та демонстрація як методи передбачають показ предметів та явищ навколишньої дійсності. Ілюстрація відбувається у статичному вигляді, але студенти вказують, що зображено, пояснюють зміст та ін. Матеріали при демонстрації показують в динаміці, для чого використовують спеціальні засоби, технічні установки.

Відеометод – кодоскопи, проектори, телебачення, комп'ютери та ін..

До групи практичних методів відносять вправи, лабораторні та практичні роботи. Вправи розрізняють на усні, письмові, графічні, технічні.

Лабораторний метод спрямований на проведення експериментів (фізика, хімія, біологія), проводиться як самостійний дослід, або для підтвердження деякого закону, самостійного розв'язання питань в індивідуальній чи груповій роботі.

Практичні роботи утримують вимірювання, зіставлення як визначення ознак, властивостей предметів і наведення висновків (В.Ф. Паламарчук).

На перевагу традиційних методів були виділені методи на основі характеру пізнавальної діяльності студентів (М.М. Скаткін, І.Я. Лернер). До них відносять: пояснювальний (пред'явлення інформації – сприйняття знань, усвідомлення, запам'ятовування); репродуктивний (завдання на відтворення знань і способів діяльності студентів – за зразком, книгою, технічними засобами); проблемне викладання (постановка проблеми – усвідомлення знань і проблеми, контроль за її вирішенням); частково-пошуковий метод (постановка проблеми, пред'явлення завдань на виконання окремих етапів їх розв'язання, корекція діяльності – сприйняття завдання, осмислення, самостійне вирішення, самоконтроль, перевірка результатів); дослідницький метод (пред'явлення проблемних завдань – сприйняття проблеми або самостійне її бачення студентами, усвідомлення завдання, планування етапів дослідження).

Бінарні методи (враховують двобічність процесу навчання) як методи викладання і методи учіння: інформаційне повідомлюючий – виконавчий; пояснювальний – репродуктивний (відтворюючий); інструктивно-практичний – практичний; пояснювально-спонукальний – частково-пошуковий; спонукальний – пошуковий.

У дидактиці розглядають методи навчання як вибір логічного шляху навчальної роботи студентів: аналітичний (розумовий або практичний розклад цілого на частини); синтетичний (об'єднання частин і аналіз цілого як синтез); індуктивний (логічний перехід від окремого знання до загального); дедуктивний (логічний перехід від загального до окремого); метод аналогій (на основі уподобання поодиноких подій і явищ); метод вивідних знань (як умовивід нових знань, або конкретної інформації) (М.І. Махмутов).

Враховуючи, що за головними принципами неперервності, наступності освітнього процесу, навчання у загальноосвітній профільній школі і вищому навчальному закладі формально співпадає, можна обґрунтовано підійти до оптимального вибору методів навчання студентів.

Методика оптимального вибору методів навчання потребує:

1. Добре знати всі методи, уміти ефективно використовувати кожний з них.
2. Враховувати, що методи навчання є засобами взаємозв'язаної діяльності викладачів і студентів, спрямованої на розвиток їх особистості.

3. Вибирати такий комплекс методів, який гарантує ефективність процесу навчання.
4. Вибирати методи, спираючись на науково-методичні рекомендації, передовий досвід, на самоаналіз власної педагогічної діяльності.
5. Продумувати процедуру вибору оптимального комплексу методів як конкретну: те, що для одних умов є вдалим, для інших умов може стати неприйнятним.
6. Добре знати можливості та переваги кожного методу навчання (сильні та слабкі його сторони).
7. В реальному навчальному процесі є необхідним сполучення різних методів навчання із врахуванням міри їх різновидів.
8. Для цього необхідно усвідомити саму ситуацію вибору методів, її обґрунтування їх врахуванням принципів навчання.
9. Необхідно звернути увагу на визначенні навчально-виховні задачі, конкретизувати зміст навчального матеріалу обраного модулю, виділити головні, основні моменти, розподілити його на логічно завершені елементи, що надає можливість вибору методів для кожного етапу педагогічної і студентської діяльності.
10. Враховувати навчальні можливості студентів та якості їх особистості з метою диференціації, що значно підвищить рівень ефективності навчання. Враховувати власні можливості у використанні різних методів навчання.

Наводимо за Ю.К. Бабанським характеристики методів навчання [1, с. 128 - 132].

- словесні методи (передача інформації за короткий строк, розвиток абстрактного мислення – утруднюють засвоєння суб'єктами з наочно-образного та моторною пам'яттю і таким типом мислення, недостатній розвиток умінь і навичок);
- наочні методи (ефективні для суб'єктів з наочно-образним сприйняттям – стримують розвиток абстрактного мислення);
- практичні методи (ефективні для трудових умінь і навичок, зв'язку теорії з практикою – не забезпечують систематичного та глибокого засвоєння теоретичних знань, розвиток логічного мовлення, абстрактного мислення);
- репродуктивні методи (швидке і міцне запам'ятовування, формування умінь і навичок, особливо коли зміст матеріалу має інформативний характер, опис способів практичних дій – менш сприяє самостійному пошуку знань, самостійності, гібкості мислення, навичкам пошукової діяльності, творчому підходу);
- проблемно-пошукові методи (розвиток навичок творчої діяльності, самостійне оволодіння знаннями, коли матеріал спрямований на формування понять, законів та теорій, коли зміст не є принципово новим, доступний для самостійних висновків та причинно-наслідкових зв'язків – значні витрати часу, малоефективні у формуванні практичних умінь і навичок, у засвоєнні принципово нового матеріалу та ін.);
- індуктивний метод (забезпечує успіх в експериментально-практичній діяльності);
- дедуктивний метод (теоретичні узагальнення, розвиток теоретичного мислення).

Враховуючи діалектичну єдність процесів індукції і дедукції, необхідно вибирати оптимальне для конкретних умов використання цих методів і їх сполучення;

- методи самостійної роботи (під активним керівництвом викладача, сприяють розвитку навичок і умінь практичного характеру, вольових якостей особистості, подоланню труднощів – непродуктивні витрати часу).

Таким чином, в умовах цілеспрямованого підвищення ефективності педагогічного процесу вищої школи необхідним є оптимальний вибір методів навчання і методів учіння студентів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвиток у даному напрямку.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що принципи неперервності, наступності, оптимальності утворюють необхідну методологічну базу для науково та методично обґрунтованого вибору методів навчання студентів. Перспективним стає дослідження механізмів оптимального вибору в умовах кредитно-модульної організації навчання, можливостей різних методів в різних формах роботи у зв'язку з диференціацією студентів та з підвищенням ролі індивідуалізації навчання.

Список використаної літератури

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: (Метод. Основы) / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – С. 127-132.

2. Кожевников В.М. Організаційно-дидактичні засади забезпечення наступності профільної школи і вищого навчального закладу: автореф. дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В.М. Кожевников. – Луганськ, 2012. – 40 с.
3. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – С. 4.
4. Бабанский Ю.К. Оптимизация педагогического процесса:(в вопросах и ответах) / Ю.К. Бабанский, М.М. Поташник. – [2-е изд., перераб.и доп.]. – К.: Рад.школа ,1983. – С. 99.
5. Лекції з педагогіки вищої школи: навчальний посібник / за ред. В.І. Лозової. – Харків: “ОВС”, 2006. – С. 139 - 140.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2013

В. М. Кожевников

Макеевский экономико-гуманитарный институт

Оптимальный выбор методов обучения студентов в преемственности общеобразовательной профильной школы и высшего учебного заведения

В статье раскрыта идея оптимизации педагогического процесса высшей школы в преемственности с общеобразовательной профильной школой, что открывает инновационные возможности в обосновании системы мер по оптимизации педагогического процесса высшего учебного заведения, в том числе, оптимального выбора методов обучения и учения студентов. Показано, что методы обучения находятся в развитии, что актуальной проблемой выступает обоснование механизмов их оптимального выбора по аналогии с оптимальным выбором методов обучения старшеклассников. Учтено, что в системно-функциональном подходе автором были выявлены основы для понимания процесса обеспечения преемственности как фактора оптимальности педагогического процесса смежных учебных заведений. Обосновано, что выбор наиболее эффективных для конкретного учебного занятия методов обучения является центральной проблемой оптимизации учебного процесса. Представлены алгоритм оптимизации методов, компоненты оптимизации в соответствии со структурой учебного занятия, индивидуальными особенностями и качествами личности обучаемых, материально-технической базой, отведенным временем, морально-психологической атмосферой. Приведены характеристики основных групп методов обучения в соответствии с их сильными и слабыми сторонами и недостатками. На основе анализа прописана методика оптимального выбора методов обучения.

Ключевые слова: *методы обучения, оптимальный выбор, системно-функциональный подход, классификация методов, методика оптимального выбора.*

V. Kozhevnikov

Makiyivka Economics and Humanities Institute

The Optimal Choice of Methods of Training Students in the Continuity of Secondary School and Higher Education Institution

The article discloses the idea of optimizing the process of higher education in the continuity with the secondary school. It offers innovative opportunities in optimizing the educational process of higher education establishment, including the optimal choice of learning methods and teaching students. Teaching methods are still developing and an important problem is the problem of their optimal choice. In the system and functional approaches the author has identified the basis for understanding the process of ensuring the continuity as a factor of optimality of the pedagogical process in adjacent institutions. The article provides an algorithm for method optimization and optimization components in accordance with the structure of an educational institution, personal traits of students, material and technical basis, the time of studies and psychological atmosphere. The author also provides the description of the basic groups of teaching methods taking into account their advantages and drawbacks.

Key words: *teaching methods, optimal choice, system and functional approach, classification of methods, methodology of optimal choice.*